

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

ORHAN LƏTİF OĞLU ARAS

ƏSƏD BƏYİN ƏDƏBİ ŞƏXSİYYƏTİ VƏ PUBLİSİSTİKASI

5716.01 -Azərbaycan ədəbiyyatı

5718.01 -Dünya ədəbiyyatı (Alman ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi
dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Naxçıvan - 2015

İş Naxçıvan Dövlət Universitetinin **Jurnalistika və dünya ədəbiyyatı** kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: AMEA-nın həqiqi üzvü
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

**Rəsmi
opponentlər:** Filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor Bədirxan Balaca oğlu Əhmədov

Filologiya üzrə elmlər doktoru
Həmid Fərhad oğlu Əliyev

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin **Azərbaycan ədəbiyyatı və Dünya ədəbiyyatı** kafedraları

Müdafiə "_26_" _09_____ 2015-ci ildə saat "___" Naxçıvan Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD. 02.21 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 7012, Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhərciyi, əsas bina, I mərtəbə, Auditorium

Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat ___ _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi: **Dosent İ.Z.Cəfərov**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı: Məlumdur ki, sovetlər ittifaqı dağıldıqdan, Azərbaycan öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra onun ədəbiyyatının tarixinə baxış da dəyişmiş, sovetlər dövründə toxunulması mümkün olmayan mövzular, problemlər və istiqamətlər yenidən işlənmişdir. Bu mövzular içərisində repressiya və mühacirət ədəbiyyatını xüsusi qeyd etmək olar. 70 illik sovetlər dönməmində Azərbaycan ədəbiyyatı yalnız ölkə içində deyil, həm də onun hüdudlarından kənarında yaransa da, mühacirət və legion ədəbiyyatının araşdırılması yalnız son 20 ildə mümkün olmuşdur. Halbuki, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı məzmun və ideya cəhətdən zəngin olduğu kimi, forma və janrlar baxımından çoxcəhətlidir. Lakin mühacirət ədəbiyyatı bu günə kimi yalnız bir neçə adla məhdudlaşdırılmışdır. Elə mühacirət nümayəndələri də olmuşdur ki, onların yaradıcılığı ya mühacirət ədəbiyyatına daxil edilməmiş, ya da haqqında çox az tədqiqat aparılmışdır. Bunlardan biri də Məhəmməd Əsəd bəydir. M.Əsəd bəy və Qurban Səid adı ilə onun Almaniyaya və dünyanın müxtəlif ölkələrində onlarla əsəri dərc olunmuş, haqqında geniş tədqiqatlar aparılmışdır. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, Qurban Səidin müəllifliyi göstərilməklə dərc edilən "Əli və Nino" romanı dünyanın otuzdan çox dilində nəşr olunmuş və haqqında geniş tədqiqatlar aparılmışdır. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının hələ heç bir nümunəsi bu qədər məşhur olmamışdır. Qurban Səidin "İstanbullu qız" ("Halıcdən gələn qız") romanı da "Əli və Nino" kimi olmasa da, dünyanın müxtəlif dillərinə tərcümə edilmişdir. M.Əsəd bəyin daha 13 irihəcmli əsərlərin, yüzlərlə məqalələrin müəllifi olması və dünyanın ədəbi, elmi ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etməsi onun yaradıcılığının öyrənilməsinə daha da aktual edir. Bir azərbaycanlı mühacirin Almaniya və dünyanın müxtəlif dillərində əsərlərinin dərc edilməsi və dünyaca məşhur olması, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan ədəbiyyatının uğuru hesab olunmalıdır. ¹

---

¹Der Deutscher Spiegel. Berlin. 06.07.1928; Esad Bey. Flüssiges Gold, Berlin.: Wegweiser Verlag 1933; Esad Bey. Liebe und Erdöl. Almanya: Hans Jürgen Mauer Verlag 2008; Esad Bey. Stalin. Berlin: Gustave Kiepenheuer Verlag ,1931; Esad Bey. Reza Schah. Leipzig: Verlag Dr. Rolf Passer,1936; Esad Bey. Öl und Blut im Orient. Freiburg: 2008; Esad Bey. Mohammed. Leipzig: DTV 1937; Esad bey. Ali und Nino. Berlin: Goldmann verlag; Esad Bey. Die Verschwörung gegen die Welt G.P.U, Ethoffen Verl. Berlin 1932; Əsəd bəy. Allahu Əkbər. Bakı, Nurlan, 2005; Əsəd bəy. Qafqazın 12 Sirri. Bakı, Qanun, 2015; Əsəd bəy.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də budur ki, M.Əsəd bəyin adı ətrafında indiyədək yalnız “Əli və Nino” romanı ilə bağlı danışılmış, onun digər əsərləri, məqalələri təhlilə cəlb olunmamış, yaradıcılığı Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının faktı olaraq öyrənilməmişdir. Halbuki, M.Əsəd bəyin publisistik yaradıcılığının Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının ən yaxşı səhifələrini təşkil etdiyini söyləmək olar. Şübhəsiz ki, M.Əsəd bəyin əsərlərinin almanca yazılması, onun türkdilli mühacirət ədəbiyyatından fərqli olaraq, dünya arenasına çıxmasına geniş imkan yaratmışdır.

Tədqiqat işinin əsas obyektı Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının Almaniyaadakı ən böyük nümayəndələrindən biri olan Əsəd bəyin ədəbi şəxsiyyəti və publisistikasıdır. Nəzərə alsaq ki, bu dövrdə Almaniya Azərbaycan mühacirəti formalaşmış və mühacirət ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələri yaranmışdır, o zaman M.Əsəd bəyin fəaliyyət göstərdiyi Almaniya mühitin ədəbi düşüncəsinin araşdırılması da tədqiqatın əsas obyektlərindən biri olur. Tədqiqatın predmeti isə Əsəd bəyin məqalələri ilə roman və bioqrafik əsərləri arasındakı bənzərliklər və onun şəxsiyyəti ilə bağlı müzakirələrin tədqiq olunmasıdır.

Dissertasiyanın məqsəd və vəzifələri. Bu tədqiqat işində əsas məqsəd bütün dünyada həm “Əsəd bəy”, həm də “Qurban Səid” adı ilə tanınmış və 15 kitabın müəllifi olan azərbaycanlı yazıçı və jurnalist Əsəd bəyin publisistikasını araşdırmaqdır. Bu məqsədlə aşağıdakı məsələlərin həllinə diqqət yetirilmişdir:

- Əsəd bəyin həyat və yaradıcılığını araşdırmaq, tədqiq tarixini müəyyənləşdirmək, haqqındakı məlumatı dəqiqləşdirmək;
- Əsəd bəyin Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının nümayəndəsi olması faktını təsbit etmək və alman mətbuatında rolunu müəyyənləşdirmək;
- Onun mətbuat sahəsindəki fəaliyyətini sistemləşdirmək, alman mətbuatının inkişafındakı rolunu müəyyənləşdirmək;
- Əsəd bəyin publisistikasının sənətkarlıq xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;
- Əsəd bəyin “Ədəbiyyat dünyası” qəzetindəki fəaliyyətini araşdırmaq;

Məhəmməd. Bakı, Nurlan, 2005; Qurban S. Əli və Nino. Bakı: Şərq-Qərb, 2006
və s.

- Yazıçının məktub və məqalələrini dəyərləndirmək;
- Əsəd bəyin yazdığı məqalələr və yaradıcılığı əsasında filoloji elmimizin digər ölkədə yayılması və dəyərləndirilməsini müəyyən etmək;
- Təhlil olunan materiallar fonunda Əsəd bəyin publisistika sahəsindəki rolu və mövqeyini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın əsas elmi yeniliyi bu mövzunun ilk dəfə geniş şəkildə tədqiqata cəlb olunmasındadır. Daha öncə tədqiqatçılar ümumi cəhətləri ilə bu məsələ üzərində araşdırmalar aparsalar da, konkret olaraq, Əsəd bəyin məqalə yaradıcılığı bu kontekstdən xüsusi olaraq öyrənilməmişdir.

Dissertasiya bu sahədə aparılan məhdud tədqiqatları da yeni meyarlar və elmi qənaətlər prizmasından dəyərləndirməklə, bir sıra müəhim elmi yenilikləri ilə əlamətdardır. Onları aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

- Alman qəzetlərində, xüsusilə, “Ədəbiyyat dünyası” qəzetində Əsəd bəyin məqalələri araşdırılıb ümumiləşdirilmişdir;

- Əsəd bəyin Azərbaycan, türk və alman dillərindəki əsərləri və onların təsiri öyrənilmişdir;

- Azərbaycan muhacirət ədəbiyyatında Əsəd bəyin Azərbaycan ədəbiyyatını, folklorunu, sosial və siyasi hayatını oxuculara tanış etmə prosesi incələnmişdir.

- XX əsrin başlarında həm erməni soyqırımına, həm də rus-sovet işğalına məruz qalan Azərbaycanın problemlərinin və üz-üzə gəldiyi faciələrin xaricdə tanıtılmasında Əsəd bəyin rolu bu araşdırmada öz əksini tapmışdır. Doğrudur, M.Əsəd bəyin şəxsiyyəti və yaradıcılığına bu tədqiqatlarda qiymət heç də birmənalı deyil. Çünki M.Əsəd bəyin ötən müddətdə yaradıcılığı ətrafında elə bir halə çəkilmişdir ki, bu qara pərdəni aradan götürmək üçün hələ çox araşdırmalar aparılmalıdır.

Söhbət yalnız M.Əsəd bəyin şəxsiyyətindən getmir, həm də 50 ildən çoxdur mübahisə predmeti olan “Əli və Nino” əsərindən və onun “Qurban Səid” adı ilə tanınan müəllifinin ədəbi şəxsiyyətindən gedir. Bir çox tədqiqatçıların “Qurban Səid” adı ilə dərc edilən “Əli və Nino” və “İstanbul qız” romanlarının müəllifliyini bir müddət Fransada mühacir həyatı yaşamış Y.V.Çəmənzəminliyə aid edirlər. Lakin son illərdə aparılan tədqiqatlarda bu əsərin M.Əsəd bəyə aid olmasına dair fikirlər güclənməkdə, əsl həqiqət ortaya çıxmaqdadır. Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Bədirxan Əhmədovun son “XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı: mərhələlər, istiqamətlər, problemlər” (Bakı: Elm və təhsil, 2015) monoqrafiyasında “Əli və Nino” romanının M.Əsəd bəyə aid olması

ilə bağlı təkzibolunmaz faktlar ədəbiyyatşünaslığımızda son söz olaraq dəyərləndirilməlidir.

– Əsəd bəyin “Əli və Nino”, “İstanbullu qız” romanları ilə qəzet məqalələri arasındakı oxşarlıqlar da bu tədqiqatda öz əksinin tapmışdır.

–Əsəd bəyin “Rza şah”, “Çar Nikolay” və “Məhəmməd” adlı bioqrafik əsərləri ilə romanları arasındakı danılmaz bərabərlik çox açıq örnəklərlə ispat edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya bu mövzuda monoqrafik tədqiqat olaraq mühüm nəzəri və praktik əhəmiyyətə malikdir. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti, ilk növbədə, onunla müəyyənləşir ki, dissertasiya bu istiqamətdə aparılan gələcək araşdırmalarda nəzəri qaynaq rolunu oynaya biləcəkdir. Yəni dissertasiyanın nəzəri-metodoloji yanaşma təcrübəsindən istifadə edərək Azərbaycan muhacirət ədəbiyyatının öyrənilməsi istiqamətini tədqiq etmək, yeni elmi nəticələrə gəlmək mümkün olacaqdır.

Dissertasiyanın nəticələrini aşağıdakı sahələrdə tətbiq etmək olar:

- Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi fənlərinin tədrisində, seçmə fənlərdə, muhacirət ədəbiyyatının tədrisində ən əhəmiyyətli mənbədir.

- Bu dissertasiyada ilk dəfə elmi döviyyəyə gətirilən materiallardan Azərbaycan ədəbiyyatına dair yeni dərslik və monoqrafiyaların yazılmasında geniş istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Dissertasiya müasir ədəbiyyatşünaslığın nailiyyətləri, çağdaş ədəbi-nəzəri fikrin inkişafı işığında yazılmışdır. Tədqiqatın əsasında tarixi-müqayisəli, tipoloji təsnifat və sistemli təhlil metodları dayanır. İş hazırlanarkən müasir Azərbaycan və xarici ölkə ədəbiyyatşünaslığının nailiyyətlərinə istinad olunmuşdur. Tədqiqatda elmi-ədəbi ümumiləşdirmələrə üstünlük verilmişdir. Azərbaycan muhacirət ədəbiyyatının ən dəyərli nümayəndələrindən biri olan Əsəd bəyin dünyagörüşünün araşdırılması və bu araşdırmanın ümumtürk və ümumşərq kontekstindən təhlili tədqiqatın əsas metodoloji əsasını təşkil edir.

Tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsi. Tədqiqat işinin əsas çətinliyi onun kifayət qədər az öyrənilməsində və M.Əsəd bəyin şəxsiyyəti, yaradıcılığı, xüsusilə Qurban Səid adı ilə dərc olunan "Əli və Nino" və "İstanbullu qız" romanları haqqında dünya və Azərbaycan ədəbi, elmi camiasında fikirlərin birmənalı olmamasındadır. Bu mövzu, uzun illər ərzində məqalələrin almanca olması və arxivlərdə qalması nəticəsində, alimlərin diqqətindən kənar qalmış və demək olar ki, səthi şəkildə işlənmişdir. Xarici tədqiqatçılardan professor Gerhard Höpp, professor Fuhrmann, Tom Reis,

Betty Bleyer, Sonya Hegasy, Semih Yazıcıoğlu və azerbaycanlı araşdırmaçı professorlardan Pənah Xəlilov, Bədirxan Əhmədov, Tofiq Hüseynoğlu, Çərkəz Qurbanlı, Aslan Məmmədli və digər araşdırmaçıların əsərlərində Əsəd bəyin yaradıcılığından, onun kimliyindən və sənətindən bəhs olunmuşdur ¹. Amma konkret olaraq, Əsəd bəyin publisistikası müstəqil tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Naxçıvan Dövlət Universitetinin Jurnalistika və dünya ədəbiyyatı kafedrasında hazırlanmışdır. Araşdırmanın başlıca müddəaları, tədqiqat nəticəsində əldə edilən qənaətlər müəllifin elmi tezisləri və məqalələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya “Giriş”, üç fəsil, “Nəticə” və “İstifadə edilmiş ədəbiyyat” siyahısından ibarətdir.

---

¹ Hegasy S. Batı ve Doğu arasında bir yazar. Modern Doğu Merkezi yayınları; Höpp, Gerhard. Almanya Modern Şark Merkezi Arşivi; Höpp G. Ein mosulmanische Schriftsteller aus Aserbaidshan, ZMO11; Höpp Gerhard, Mohammed Esadbey : Nur Orient für Europiere; Jenny. U.Allahs Vergessener Junger. Der Spiegel, 19.05.52; Jens W. Kindlers Neues Literatur Lexikon.München:Kindler verlag 1988, 20 ciltte; Motadel D. Ein Identitätskünstler zwischen Baku und Berlin, Neue Züricher Zeitung, 18.07.2008; Müller. B.U. Der Orientalist. Deutschlandfunk, 20.07.2008; Samsami B. Ein Aschuk aus dem Kaukasus, Literaturkritik.de, 9/2008 Giessen; Yaş Türküstan .Berlin: 38, 1933, Berlin; Voswinkel U. Herzblut und Öl , Der Tagesspiegel-Literatur, 22.02.2008; www.de.wikipedia.org/wiki/Essad_Bey; [www.kurbansaid.de/pdf/loeweEssadBey.pdf](http://www.literaturkritik.de/public/rezension.php?rez;www.kurbansaid.de/pdf/loeweEssadBey.pdf), Prof. Fuhrmann, Zwölf Geheimnisse im Kaukasus,Freiburg, Esad Bey, Verlag, H.J.Maurer 2008; və s. Məmmədov B. Qurban Səid kimdir? Elm və həyat, 1987, № 2; Hüseynoğlu T. Qurban Səid..Mübahisələr...Həqiqətlər. Bakı: 2006; Hüseynoğlu T. Yusuf Vəzir Çəmənəminli. B., 1987; İlkin Q. "Əli və Nino" romanının müəllifi Yusuf Vəzir Çəmənəminlidir. Azərbaycan. 1994, № 6; Xəlilov P. "Əli və Nino" problemləri. Bakı, Nurlan, 2000; Xəlilov P.Ədəbiyyat qəzeti, 1996, 26 aprel; Xəlilov S. Şərq və Qərb. Bakı: "Azərbaycan Universiteti", 2004; Xəzər M.Mediaforum. 2010, 12 sentaybr; Ədəbiyyat (XI sinif üçün). Dərslik. Bakı, Çaşoğlu, Həbibbəyli İ. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı: Elm, 2005, 614 s. 2014; Əhmədov B. XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Elm və Təhsil, 2015, 576 s.; Quliyev.H. Məhəmməd Əsəd bəy (Qurban Səid): mübahisələr və həqiqət. Bakı : 2011.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın "**Giriş**"ində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektini, məqsəd və vəzifələri, nəzəri və metodoloji əsasları müəyyənləşdirilir, tədqiqat işinin elmi yeniliyi, elmi-praktik əhəmiyyəti aydınlaşdırılır.

Dissertasiyanın "**Əsəd bəyin ədəbi şəxsiyyəti və yaradıcılığı**" adlı birinci fəslində dörd yarım fəsildən ibarətdir. "**Əsəd bəyin tərcümeyi-halı**" yarım fəslində publisistin Azərbaycan və Almaniyada arxiv sənədlərinə əsasən hələ tam araşdırılmamış tərcümeyi-halı tədqiq edilir. Qeyd olunur ki, 1905-ci ildə Bakıda dünyaya gələn və 27 avqust 1942-ci ildə İtaliyanın Positano şəhərində 37 yaşında Raynaud sindromu adlı qan dövrəni xəstəliyindən vəfat edən Əsəd bəy Almaniya və dünyanın müxtəlif ölkələrində "Essad bey" imzası ilə nəşr olunmuş çoxlu əsərin müəllifidir. "Qurban Səid" imzası ilə dərc olunan "Əli və Nino" romanı isə dünyanı fəth etmişdir. Onu da qeyd edək ki, bu günə qədər müəllifin çap etdirmədiyi "Eşqdən anlamayan adam" adında 6 dəftərdən ibarət əlyazma şəklində olan sonuncu romanında da tərcümeyi-halına aid zəngin məlumatlar yer alır.

Əsəd bəyin ölümdən 73 il keçməsinə baxmayaraq, yazıcının həyatı və əsərləri üzərindəki müzakirələr nəinki zəifləmiş, hətta daha da güclənmişdir. Qərbdə bəzən "Qafqazlı Şahzadə", bəzən də "Bənzərsiz bir eşq hekayəsi yazıçısı" və "Dahi yazıçı" olaraq xatırlanan Əsəd bəy 1942-ci il avqustun 27-də İtaliyanın kiçik bir sahil qəsəbəsi olan Positanoda tək-tənha, acı çəkərək vəfat edir.

Əsəd bəyin anası, atası, anadan harada olması barədə də bir-birinə zidd məlumatlar yer almaqdadır. Anası hamilə ikən atasının onun tərki edib-ətməməsi, Sürix şəhərinə gedib-ətməməsi haqqında çox təəssüf ki, heç bir məlumat toplamaq mümkün olmasa da, doğulduğu gün Rus çarının fərmanı ilə yeni bir konstitusiyanın qüvvəyə mindiyi yazılır. Çarın fərmanı 17 oktyabr 1905-ci ildə nəşr olunduğuna görə Əsəd bəyin doğum tarixi 17 oktyabr 1905-ci il olmalıdır. Amma bəzi mənbələrdə 20 oktyabr 1905-ci il göstərilmişdir. Verner Şendilin fikrincə, 1905-ci il doğru deyildir, Əsəd bəy 1905-ci ildən bir neçə il əvvəl dünyaya gəlmişdir. Əsəd bəy ilk nəşr olunan əsəri "Şərqdə neft və qan" kitabında dünyaya gəlişini, həm anası, həm də atası haqqında qısa məlumatlar vermişdir. Anasının adını yazmasa da, onu Bakıda bir həbsxanada bolşevik fəaliyyətlərə görə yatan "qara gözlü gənc

bir qız” olaraq təsvir edir¹.

Kitabın əvvəlində “Başında Şərq üsulu buxara papaq, əlində kəhrəba təsbəh olan və üzü isə şərqli cizgilərə sahib gənc bir insan”² olaraq təsvir etdiyi atasını irəliləyən səhifələrdə daha 17 yaşında 100 markaya tarlalar alıb neft işinə girən və çalışqan, dindar biri olaraq xatırlayır³.

Əsəd bəy “Şərqdə neft və qan” (1929) adlı ilk əsərində ata yurdunu, ailəsini bu qədər açıq və uzun-uzadı izah etməsinə baxmayaraq, onun haqqında araşdırmalar aparan professor Gerhard Höpp və Tom Reiss başqa fikirdədirlər. Professor G.Höpp “Məhəmməd Əsəd bəy: Yalnız avropalı üçün Şərq?” adlı uzun məqaləsində Əsəd bəyin atasının İbrahim Arslan adlı şiə məzhəbində bir şahzadə olması fikrini 1942-ci ildə onun yoldaşı Vacca Mazarra adlı birinin uydurduğunu iddia edir⁴.

“Orientalist” kitabının müəllifi Tom Reiss isə kitabının başından sonuna qədər Əsəd bəyin atasının yəhudi Abraham Nussimbaum olduğunu, bu adamın 1875-ci il avqustun 24 - də Tiflisdə doğulduğunu yazmışdır⁵. O, Əsəd bəyi yəhudi etmək üçün bir-birinə zidd olan fikirlər irəli sürmüşdür: “Atasının müsəlman bir soylu təsəvvürü tamamilə uydurmağın, anasını bir inqilabçı olaraq göstərməsinin altında bir həqiqət olduğunun fərqi nə vardır”⁶.

Əsəd bəyin anası haqqında verdiyi məlumatı inanmaq, amma atası haqqında verdiyi məlumatı inanmamağın səbəbi nə ola bilər? Onun anasının yəhudi olması, əlbəttə ki, bəllidir. Prof. Gerhard Höppün Berlindəki “Müasir Şərq Mərkəzi”ndə olan arxiv sənədləri içində Əsəd bəyin atası Abraham Nussimbaumun 1942-ci ildə bir həbs düşərgəsində öldüyünə dair sənəd aşkar edilmişdir. Amma bu sənədə və ya Tom Reissin birtərəfli qələmə aldığı “Orientalist” kitabına əsaslanaraq Əsəd bəyin yazdıqlarının hamısını yox sayaraq, onun “yəhudi” olduğunu qəbul etmək bir az sadələşmə olardı.

Əsəd bəyin anasının erkən ölümünün bolşevik partiyası ilə əlaqədar olub - olmadığı müəyyən deyildir. O yazdığı əsərlərdə də bundan bəhs etməmişdir. Bəlkə də, ailə içində bu mövzu çox dilə gətirilməmişdir.

---

¹ Esad Bey. Öl und Blut im Orient. Freiburg: 2008, s.15

² Yenə orada, s.14

³ Esad Bey. Öl und Blut im Orient. Freiburg: 2008, s. 19

⁴ Höpp Gerhard. Mohammed Esadbey: Nur Orient für Europierer

⁵ Reiss T. Oryantalist, İstanbul, İletişim Yayıncılık 2009

⁶ Yenə orada, s. 54

Amma Tom Reissə inansaq, onda olan məktublardan yola çıxaraq anasının adının Berta Slutski olduğunu söyləyə bilərik¹.

Əsəd bəy özü uşaqlığı haqqında avtobioqrafik “Həyat hekayəm” adlı məqaləsində yazır: “Beynimdəki ilk uşaqlıq xatirələri; dümdüz əraziyə yayılmış neft quyuları, ucsuz-bucaqsız qum çölü, məsciddən gələn müəzzinin səsləri və yığılıb dağılan Xan sarayıdır. Bu saray mənim eşqimdi. Şəhərin Asiya hissəsinin ortasında yüksələn bu saraya Bakıdakı neftin əsiri olmuş insanlar əhəmiyyət və dəyər verməzdilər. Tam qırx ilini Bakıda keçirmiş atam da onun varlığının belə hiss etməzdi”.²

Əsəd bəy və atası əvvəl Gəncəyə, oradan isə Gürcüstana gedərək müəyyən sənədlər əldə edib “Kleopatra” gəmisini ilə Trabzona, oradan da İstanbula gedirlər. Onlar Berlinə gəldiklərində, 13 Mart 1920-ci il tarixində İctimai Demokrat Partiyası və Kommunist Partiyası birlikdə işçiləri tətilə çağırmış, məşhur “Böyük Berlin Aktı” qəbul edilərək Berlin 7 bölgə və 59 qəsəbəyə bölünmüşdür.

“Qurban Səidin ədəbi şəxsiyyəti” adlı ikinci yarım fəsilə Əsəd bəyin 1937-ci ildə Vyanada “Tall” nəşriyyatında nəşr olunmuş məşhur əsərləri - “Əli və Nino” və “İstanbul qız” romanlarında işlətdiyi “Qurban Səid” təxəllüsü üzərində araşdırmalar aparılaraq müəyyən nəticələrə gəlinir. Qeyd olunur ki, yazıçı bu romanlar çap olunana qədər bütün kitablarında və məqalələrində həmişə “Essad bəy” imzasından istifadə etmişdir. Ölimizdə olan rəsmi sənəddə də onun adı “Essad bəy” olaraq yazılır. Bəzi rəsmi sənədlərdə “Essad bəy” imzasının yanında Leo (və ya Lev) Nisumbaum adı da işlədilməkdədir. Bu ad haqqında onun tərcümeyi - halında lazım olan məlumatlar verildiyi üçün burada təkrar etməyi gərəksiz sayırıq. Onun təxəllüs olaraq seçdiyi “Qurban Səid” adına ilk dəfə 1937-ci ildə “Əli və Nino” əsərində rast gəlinir. Bu roman və əsərin sahibi haqqında indiyə qədər elm aləmində aparılan müzakirələrdən sonra onun nə üçün Qurban Səid adını təxəllüs olaraq aldığını araşdırmağı daha uyğun hesab etdik.

“Əli və Nino” romanı ilk dəfə 1937-ci ildə Vyana və Leypsiqdə almanca, 1943-cü ildə də İtaliyada italyanca nəşr olunmuşdur. “Əli və

---

¹ Porzig. W. Dil denen Mucize, (Hazırlayan VuraÜlkü), Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları, cilt 1, 1985, 238 s.

² Der Litararische Welt, 1926-1933 sayıları kataloğu, Berlin Freier Üniversitesi arxivi

Nino” romanı 1971-ci ildə Türkiyədə “Hürriyyət” nəşriyyatında nəşr olunduqdan sonra yazıçı Qurban Səidin adı Türkiyədə gündəmə gəlir. Çünki kitabın ön sözündə yazıçının gerçək şəxsiyyətinin azərbaycanlı diplomat və yazıçı Yusif Vəzir Çəmənəminli olduğu iddia edilir. İddia sahibi 1935-ci ildə Bakı Dövlət Universitetində oxuyan Mustafa Toğruldur. Toğrula görə əsər mütləq Yusif Vəzir Çəmənəminliyə aiddir. Hətta Azərbaycanın məşhur bəstəkarı Üzeyir Hacıbəylinin qardaşı Ceyhun Hacıbəyli ona əsərin Yusif Vəzirin olduğunu söylədiyini ifadə edər. Çünki Ceyhun Hacıbəyli 1925-ci illərdə Parisdə Yusif Vəzirlə birlikdə olmuşdur və özü güya Ceyhun Hacıbəyliyə belə bir əsəri olduğunu şəxsən söyləmişdir¹.

Bir çox mənbələrdə romanın ilk dəfə “Azadlıq” radiosunda Azərbaycan dilində oxunduğu qeyd edilsə də, romanın xaricdə çap olunması haqqında ilk xəbər 1973-cü il iyulun 31-də “Bakı” qəzetində Məntiqə Muradovanın “Ədəbi əlaqələr genişlənir” başlıqlı məqaləsində ilə verilir. Daha sonra Bəylər Məmmədov “Elm və həyat” jurnalında “Qurban Səid kimdir?” başlıqlı məqaləsində Qurban Səidin Y.V.Çəmənəminli olduğunu yazmışdır. Tədqiqatçılardan Q.Qasımzadə, Q.İlkin, T.Hüseynoğlu, P.Xəlilov, yazıçının oğulları Orxan və Fikrət Vəzirovlar və başqaları da “Qurban Səid” adı ilə dərc olunan romanların Y.Vəzirə aid olması qənaətindədirlər².

Lakin sonrakı tədqiqatlar romanın Y.Vəzirə aid olmaması qənaətini gücləndirmişdir. Rəşad Məcid, Nuridə Atəşinin araşdırmaları, prof. Bədirxan Əhmədovun son tədqiqatı bunu deməyə əsas verir. Tədqiqatçı “Əli və Nino”nun ilk nəşrində adı keçən Frau Ehrenfelsin Əhməd Şimideyə yazdığı məktubda romanın müəllifinin bakılı Məhəmməd Əsəd bəy olduğunu açıq-aşkar yazır.³

Əhməd Şimide Frau Ehrenfeldən romanın kimə aid olduğunu soruşmuş, Frau Ehrenfels ilə belə cavab vermişdir: “Hörmətli Şimide, Bakıya gedən bir türk tərcüməçisi olaraq sizə bunu bildirirəm ki, Qurban

---

¹ Said K. Ali ve Nino (Tərcümə Semih Yazıçioğlunudur). İstanbul:1971

² Məmmədov B. Qurban Səid kimdir? Elm və həyat,1987, № 2; Hüseynoğlu T. Ədəbiyyatla yaşayırəm. Bakı: 1993; Hüseynoğlu T. Ədəbiyyat qəzeti, 2015/05/30, № 34-35; Hüseynoğlu T. Qurban Səid. Mübahisələr...Həqiqətlər. Bakı: 2006; Hüseynoğlu T. Yusuf Vəzir Çəmənəminli. B: 1987; İlkin Q. "Əli və Nino" romanının müəllifi Yusuf Vəzir Çəmənəminlidir. Azərbaycan. 1994, №6; Xəlilov P. "Əli və Nino" problemləri. Bakı, Nurlan, 2000

³ Əhmədov B. XX yüzil Azərbaycan ədəbiyatı. Bakı: Elm və Təhsil, 2015, 576 s.

Səid adı bakılı yazıçı Məhəmməd Əsəd bəyin adıdır. Və onun “Qızıl buynuzdan gələn qız” romanı üzərində Vyanada 1938-ci ildə birlikdə çalışmışdıq¹.

Qəti surətdə deyə bilərik ki, əsər Əsəd bəyə aiddir. Çünki əsərin və Qurban Səid adının ona aid olduğuna dair, onun Əsəd bəy adı ilə yazdığı çoxlu əsərdə “Əli və Nino” romanının xülasəsi vardır. Hətta daha 1930 -cu ildə, yəni romanın nəşrindən tam 7 il əvvəl “Ədəbiyyat dünyası” qəzetində nəşr olunmuş “Şərqdə eşq və evlilik” adlı məqaləsində “Əli və Nino” romanında keçən bəzi hissələr sözbəsöz verilmişdir.

Bundan başqa Əsəd bəyin bioqrafik əsərlərindən olan “Rza şah”ın 33-34-35-ci səhifələriylə “Əli və Nino” romanının 24-cü bölməsi sözbəsöz eynidir. Rza xanın uşaqlığını keçirdiyi mühit Əsəd bəyin məşhur romanı “Əli və Nino”dakı Əli xanın yaşadığı mühitdən çox fərqli deyildir. Rza xan axşam terrasda yaşlı bir səyyahla oturur. Səyyah su kimi axıcı cümlələrlə 12-cı imamı tərənnüm etməyə başlayır. Onun ölmədiyini və hal-hazırda da gerçək hökmdar olduğunu və günü gəldiyində bütün günahkarları cəzalandıracağını, gerçək ədaləti təmin edəcəyini söyləyir. Sonra bir seyid Tehrandakı şah haqqında məlumatlar verir. Şahın xarici kafirləri ölkəyə dəvət etdiyini, onların da Tehrandə evlər və fabriklər qurduqlarını deyir².

Kitabın “Padşahın əmrində” hissəsinin girişi “Əli və Nino” romanının 23-cü hissəsi ilə demək olar ki eynidir. Rza xan Tehrana gedərkən yolda bir karvana rast gəlir. Karvanbaşı əlində bir əsa ilə öndə gedir, arxasından qara geyimli adamlar gəlirlər. Dəvələrin boynunda zəngləri vardır və yoxuşu zorla dırmanırlar və s.

Qurban Səid adı yalnız “Əli və Nino”, “Boğaziçindən gələn qız” romanlarında deyil, onun ölümündən əvvəl yazdığı “Eşqdən anlamayan adam” romanında da vardır. Ayrıca olaraq azərbaycanlı alim prof. Bədirxan Əhmədov 2015-ci ildə dərc etdiyi “XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı geniş tədqiqat kitabında “Muhacirət ədəbi bədii düşüncəsinin formalaşması” bölməsinin bir qismini bu mövzuya ayırmış və araşdırmaların çoxunu incələyərək əsərin kəsinliklə Əsəd bəyə aid olduğunu yazmışdır³.

”İstanbullu qız” romanının isə Yusif Vəzirə aid olması isə tamamilə əsassız bir iddiadır. Romandakı qəhrəman Aziyadə adının bəzi

---

¹ Yenə orada, s. 420

² Esad Bey. Reza Schah. Leipzig: Verlag Dr. Rolf Passer, 1936

³ Əhmədov B. XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Elm və Təhsil, 2015, 576 s.

alimlər tərəfindən irəli sürüldüyü kimi (güya Yusif Vəzirin gündəliklərində Asiya adı vardır deyər) Asiya adı ilə uzaqdan və ya yaxından bağlılığı yoxdur. Aziyadə adı ilk dəfə fransız yazıçısı Piere Lotinin 1856-cı ildə dərc edilmiş “Aziyadə” adlı romanında keçmiş və Avropa şərqşünasları tərəfindən çox bilinən bir addır. Mənası azad olunmuş deməkdir. Romanın Berlini çox da yaxşı tanımayan biri tərəfindən yazılması qeyri mümkündür. Berlindəki küçələr Əsəd bəyin yaşadığı, oxuduğu, gəzdirdiyi yerlərdir və bunlar əldəki sənədlərlə isbat edilə bilər.

İtaliyaya getmədən əvvəl dostu Ömər Ehrenfelsin xanımı L. Ehrenfelsə yazdığı kitabları vermiş, kitabların onun adı ilə nəşr edilməsi və beləcə onun təlif haqqını alaraq Əsəd bəyə verməsini istəmişdir. Bizcə, Qurban Səid adı ilə nəşr olunmuş əsərlər 1905-ci ildə Bakıda dünyaya gələn və 27 avqust 1942-ci ildə Positonada vəfat edən Məhəmməd Əsəd bəyə aiddir, yəni Qurban Səid Məhəmməd Əsəd bəydir.

Dissertasiyanın "**Əsəd bəyin bədii yaradıcılığı**" adlı yarım fəslində yazıçının romanları araşdırılır. Qeyd olunur ki, Əsəd bəy Qurban Səid adı ilə üç roman yazmışdır. İlk romanı onu dünya səviyyəsində məşhur edən “Əli və Nino”, ikinci romanı 1938-ci ildə Vyana və Leypsiqdə nəşr olunan “Boğaziçindən gələn qız” (Romanın Almanca orjinal ismi “Müdchen aus Goldenen Horn” adlanır, yəni “Qızıl buynuzdan gələn qız”. Kitab ilk dəfə Türkiyədə, türkçə 2004-cü ildə "Everest" nəşriyyatında “İstanbul qız” adı ilə nəşr olundu, bizcə düzgün tərcümədir), üçüncü əsəri ölümündən bir az əvvəl altı dəftərə yazdığı və İndiyə qədər yalnız bir neçə hissəsi nəşr olunmuş avtobioqrafik xarakterli “Eşqdən anlamayan adam” adlı əsəridir.

“Əli və Nino” romanı ilk dəfə 1937-ci ildə Vyanada almanca nəşr olunmuşdur. Almanca adı “Ali und Nino” dur. Daxili üzqabığında müəllif haqqı L.Ehrenfels olaraq qeydə alınmışdır. Yazıçı olaraq isə Qurban Səid adı verilmişdir. Bəzi nəşrlərdə yazıçı olaraq həm Qurban Səid, həm də L. Ehrenfelsin adı birlikdə yazılmışdır. (Faşizm hökm sürdüyü İtaliyada 1943-cü il nəşrində müəllif Əsəd bəy romanda Nino ismini Erika adı ilə dəyişdirmişdir¹. Müəlliflik hüququ Vyanada Leela Ehrenfels adına qeydə alınmasına baxmayaraq, Almaniyaadakı nəşr haqları “Scherz” (Şers) nəşriyyatına verilmişdir. Almanca nəşrlərində “Ali und Nino” adı ilə nəşr olunan adın altına da “Bir Qafqaz eşq hekayəsi” ifadəsi əlavə olunmuşdur. Kitabın müəllifinin adının yanına L.Ehrenfels adının yazılması səbəbindən bəzi şərhçilər kitabın Qurban Səidlə birlikdə L.Ehrenfels tərəfindən

---

¹ Höpp Gerhard, Mohammed Esadbey : Nur Orient für Europierer

yazılması fərziyyəsini irəli sürürlər. Kitabın almanca orjinal səhifəsi 253, 2000-ci il nəşrində 272, 1971-ci il ilk Türkiyə nəşrində isə səhifə sayı ön sözlə birlikdə 348 -dir.

“Əli və Nino” əsəri nəşr olunduqdan sonra siyasi məsələlər üçün də istifadə edilmişdir. Romanı 1970-ci illərdə Münxendə nəşr edən Radio Liberty (Azadlıq Radiosu) əsəri Məcid Musazadəyə Azərbaycan dilinə tərcümə etdirmiş və eyni radio tərəfindən sovet Azərbaycanının dinləyicilərinə dinlədilmişdir. Əsərin dilindəki sadəlik, izahatdakı axıcılıq və romanda ustalıqla işlənmiş folklor ünsürləri, təsvirlərdəki canlılıq və həqiqət əsəri hər zaman oxuna bilən bir hala gətirmişdir.

Romandakı Əli Xan Şirvanşirin həyatı bir az da o dövərdəki Azərbaycan insanının taleyi kimidir. Nino isə sanki romanda şərqli həm qəbul edən, həm də dəyişdirməyə çalışan qərblə bir simvoldur. Bu baxımdan Əli Xan Şirvanşir və romandakı digər fiqurlar cəmiyyətlərini müvəffəqiyyətli bir şəkildə təmsil edirlər və cəmiyyətlərinin xətlərindən dərin izləri daşıyırlar. Romandakı bütün xarakterlər həm yaşadıkları zamanın, həm də şəxsiyyətlərini əks etdirən cəmiyyətin gerçək üzvləridirlər.

Əsəd bəyin ikinci bədii əsəri olan “Haliçdən gələn qız” 1938-ci ildə Vyanada Barones Elfriede Ehrenfelsin imzası ilə “Die Prinzessin vom Goldene Horn” (“Qızıl Buynuzdan gələn şahzadə) adı ilə nəşr olunmuşdur. İkinci nəşri isə 1973-cü ildə Bazeldə, bu dəfə isə “Das Mädchen aus Goldene Horn”, yəni “Qızıl Buynuzdan gələn qız” adı ilə nəşr olunmuşdur. Əsər ilk dəfə Türkiyədə 2005-ci ildə Everest yayınları arasında “İstanbul qız” adıyla nəşr olunmuşdur. Roman 28 bölüm və 282 səhifədir.

Romanın nəşr tarixi 1938 – ci il olmasına baxmayaraq, hansı tarixdə yazıldığı haqqında heç bir məlumat yoxdur. Təxminən “Əli və Nino” ilə eyni tarixlərdə yazılmış və nəşr olunması üçün Barones Elfriede Ehrenfelsə verilmişdir.

Romanın mövzusu 1928-ci ildə Berlin həyatından alınmışdır. Göstərilir ki, Osmanlı xanədanına mənsub və bir paşa qızı olan Aziyade Anbari Osmanlı imperiyasının süqutundan sonra atası ilə birlikdə Berlində gəlmiş və orada alman universitetinin “Şərq dilləri” bölməsinə yazılmışdır. Əsəd bəy də Berlin Universitetini eyni bölmədə oxumuşdur. Aziyade universitetdə tarixi türkcəni və digər türk xalqlarının ləhçələrini öyrənir. İllər əvvəl daha İstanbulda olarkən Nyu Yorkda yaşayan bir Osmanlı şahzadəsi ilə nişanlanır. 19 yaşındakı Aziyade bu nişana baxmayaraq mənşəcə bosnak olan vyanalı bir həkimə aşiq olur. Bir müddət sonra Aziyade nişanlı olduğu şahzadə ilə qarşılaşır. Şahzadə onunla evlənmək

istəyir və Aziyadə adət - ənənələrlə ürəyi arasında qalır.

Əsəd bəyin Qurban Səid təxəllüsüylə yazdığı üçüncü romanı “Eşqdən anlamayan adam” adlı romandır. (Der Mann Nichts Vonder Liebe Verstand) Roman, Tom Reissin yazdığına görə, 1938-ci ildən 1942-ci ilə qədər Əsəd bəyin qələmə aldığı 6 dəftər dolusu avtobioqrafik bir əsərdir. Əlyazmasının altında "Qurban Səid" imzası vardır. İndiyə qədər romanın bir neçə hissəsi almanca Potsdam Universiteti müəllimlərindən professor Fuhrmann tərəfindən nəşr edilmişdir. Romanın əlyazması Tom Reissin əlindədir.

"Əsəd bəyin bioqrafik əsərləri" yarımfəsliyə yazıçı-publisistin “Stalin”, “Məhəmməd”, “Rza Şah” və “İkinci Nikolay” adlı əsərləri ədəbi bioqrafiya olaraq xarakterizə edilir. Əsəd bəy bioqrafik kitablarında şəxsləri olduğu kimi və ya tarixdə izah edildiyi şəkildə quru bir tərzdə təsvir etmir. Onun kitablarında tərcümeyi-halını yazdığı adamın geydiyi paltardan yediyi yeməyə qədər hər şey təsvir edilir. O, yalnız avtobioqrafik roman yazmaqla kifayətlənməyib, qəzətlərə yazdığı məqalələrdə də şair, yazıçı və siyasətçilərin avtobioqrafiyalarından bəhs edilmişdir.

“Stalin” Əsəd bəyin nəşr olunmuş ilk bioqrafik əsəridir və 1931-ci ildə Berlində Gustav Kiepenheuer nəşriyyatı tərəfindən almanca nəşr edilmişdir. Əsər iki bölmə və 30 başlıqdan ibarətdir və 440 səhifədir. İçində 27 şəkil vardır. Potsdam Universiteti professoru V.Fuhrmann “Eurasien-Stalin və Europa?” adlı məqaləsində Əsəd bəyin yazdığı Stalin bioqrafiyasının öz bioqrafiyası ilə paralellik daşdığı, onu sanki çox yaxından tanıyırmış kimi izah etdiyi və bu günün oxucusu üçün bu kitabın təhlükəli olub olmayacağı sualını ortaya atdığını qeyd edir¹.

Əsəd bəy o biri kitablarında olduğu kimi, “Stalin” kitabında da onun uşaqlığını, doğulduğu yerləri, birlikdə yaşadığı insanları, o bölgənin coğrafiyasını, hətta əfsanələrini təsvir edir. Məsələn, gürcü xalqının yaşadığı bölgə və insanlarını təsvirdən sonra nağıl kimi kraliçə Tamaradan bəhs edir. Bu üslub onun məqalələrində də vardır. Hər yazdığı bioqrafiyada mütləq insanı cəzb edən bir cəhətin olması üçün Əsəd bəy əfsanələrdən və xalq hekayələrindən ustalıqla istifadə edir. Əlindəki məlumatlardan çox yaxşı yararlanan Əsəd bəy, yazdığı dilə - almancaya da mükəmməl bir poetiklik gətirir.

“Stalin” əsərində Stalinin doğulub böyüdüüyü Qori şəhərinin təsviri zamanı Qoridən keçən məşhur Kür çayı sahilində baş verən bir hekayənin

---

¹ Eurasien Stalin v.s.Europa www.essadbey.de

təsvir etməsi olduqca əyləndiricidir. Əsəd bəy daha sonra Stalinin sosialist fikirlərinin Qafqazda necə yaydığını izah edir. İşin qabaqcıllarının ermənilər olduğunu və bu cür radikal fikirlərlə Daşnak partiyasını qurduqlarını, Andranikin Anadoludan erməni bölgəsinə gəldiyini, terrorist fəaliyyətlər başladıldığını göstərir. Əsəd bəy “Stalin” kitabında da doğulduğu şəhər Bakı üçün iki bölmə ayırmışdır. Bölmələrin adı “Neft qaynaqlarındakı Bakı” və “Bakının türməsidir”.

Əsəd bəyin ikinci bioqrafik əsərinin adı “Məhəmməd” 1932-ci ildə, yəni “Stalin” əsərindən bir il sonra eyni nəşriyyatda (Gustav Kiepenheuer) nəşr olunmuşdur. Əsər dörd hissədən və 39 başlıqdan ibarətdir. İlk hissənin adı “Peyğəmbərdən əvvəlki dünya”dır. Kitabda hər mövzunun altında İncil, Quran və ya şair və yazıçılardan alınmış bir söz yazılmışdır.

Publisist Peyğəmbərdən danışmazdan əvvəl onun yaşadığı coğrafiyanı, orada yaşayan tərəkəmələri, bir-birləri ilə olan əlaqələrini izah edir. Hissənin sonunda çöl insanının minlərlə ildən bəri eynilə səhra qumu kimi heç dəyişmədiyini və elə də qalacağını yazır. Çölün, şeirin və ritmik ərəb dilinin ərəblərdə hər şeydən əhəmiyyətli olduğunu yazan yazıçı kitabının “Mahnı oxuyan çöl” hissəsində ərəblərin çöldə dəvələri ilə birlikdə eynilə bir mahnı melodiyasının ritmi ilə gedişini təsvir etmiş və çox keçmədən sanki oxucunun xəyalında Peyğəmbəri dünyaya gətirəcək bir xalqın bütün ruhunu, düşüncəsini göz önünə gətirmişdir.

Əsəd bəy Quranın Peyğəmbərə gəldikdən sonra ərəblər tərəfindən necə qəbul edildiyini izah etmək üçün uzun - uzadı onların dili və şeirləri haqqında məlumat verir: “Eşq, qan iddiası, romantik döyüşlər, soy qüruru, dəvələr, atlar və yüzlərlə çöl hadisələri bədvi şeirini yaradırdı”¹.

Əsəd bəy son “Rusiya çarının ehtişamı və möcüzəsi” (Nikolaus II, Glanz und Untergang Des letzten Zaren) adlı əsərini 1935-ci ildə nəşr etdirir. Əsər “Holle & Co” nəşriyyatında Berlində işıq üzü görmüşdür. 413 səhifəlik əsər 41 mövzu şəklində qələmə alınmışdır. Əsəd bəy bu bioqrafik əsərində ilk dəfə “son söz” yazmışdır və əsəri yazarkən faydalandığı rus və alman əsərlərinin adlarını kitabın sonunda vermişdir. O, əsərinin “bioqrafik roman” olaraq xatırlanmasına qarşı çıxmışdır. Müəllifə görə, bu əsər “tarixi bir bioqrafiyadır”. “Bu kitabda yazılanların hamısı həqiqətən yaşanmışdır. Əsəri yazarkən əldəki xatirələrdən, sənədlərdən istifadə olunmuşdur”².

Əsəd bəyin həm bioqrafik, həm də bədii əsərlərinin təsiri o dönmə

---

¹ Esad Bey. Mohammed .Leipzig: DTV 1937, s.31

² Esad Bey. Nikolaus II, s. 407

Avropasında çox yaxından izlənmişdir. Bunun müxtəlif səbəbləri vardır. Bu səbəblərdən birincisi onun oxucunu cəlb edən üslubu, sirli ifadə tərzini Avropada bir Azərbaycan yazıçısının formalaşdığını göstərirdi.

Dissertasiyanın "**Əsəd bəyin publisistikası**" adlı ikinci fəslinin "**Əsəd bəy və alman mətbuatı**" adlı yarım fəslində publisistin yaradıcılığının ilk illərində alman mətbuatındaki məqalələri ilk dəfə olaraq araşdırılır. Onun 1920-ci illərdə Berlində xalqın sosial həyatının (rəqs, teatr, ədəbi müzakirələr, konsertlər və s.) keçdiyi əsas kafelərdə şərq nağılları oxuması və məqalələr yazması Avropanın diqqətini Şərqi çevirir. 20 - 21 yaşındaykən dahicə bir kəşflə və gəldiyi bölgədən nümunə götürərək Berlin kafelərində xalq hekayələri söyləməyə başlayır.

Əsəd bəyin yazılarının mühüm hissəsi 1920-ci illər Berlindəki "Ədəbiyyat dünyası" (Die Litararische Welt) qəzetində nəşr olunmuşdur. Daha doğrusu, yazıçının birdən parlayan ulduzu və şöhrəti "Ədəbiyyat dünyası" sayəsində olmuşdur. Əsəd bəy bu qəzetdə bəzən bir sayda üç yazı çap etdirmişdir. Şərqdən gələn xəbərlər, nəşr olunan kitablar həmişə onun şərhləri ilə alman oxucularına təqdim olunmuşdur. O, yazılarına "Essad-bey" imzasını təyin edərkən, bəzən də "EB" imzasından istifadə etmişdir. Qəzetlərdə çıxan yazıları bəzən çox uzun, bəzən də "İqbal" haqqında yazdığı yazıda olduğu kimi çox qısa, yalnız 37 sətirlik olmuşdur.

Əsəd bəyin həftəlik yazıları 21 aprel 1933-cü ildə qəzetin rəhbərliyinin dəyişdirilməsinə qədər davam etmişdir. Qəzet 7 Aprel 1933-cü ildə oxucularına qəzetin artıq Villy Haas rəhbərliyində deyil, Eberhard Meckel rəhbərliyində çıxacağını bildirmişdir. 21 Aprel 1933-cü ildə isə qəzetin siyasətini redaktor Eberhard Meckel oxucularına bir bildiriş ilə çatdırarkən, yazıçı Paul Alverdes isə artıq Almaniyanın bir Hitler Almaniyası olduğunu bu şüarla izah etməyə çalışmışdır: "Dienst an der Dichtung heisst nicht Anderes als Dienst an der Nation!"¹. Yəni, "Ədəbiyyata xidmət - millətə xidmət etməkdən başqa bir şey deyildir!"

"Qafqazda eşq və evlilik" (9.05.1930) adlı məqaləsində müəllif Azərbaycan xalq folklorunu bütün canlılığı ilə təsvir etmişdir. Qız istəmə, toy, toydakı adətlər və əyləncələr məqalədə çox axıcı və gözəl bir tərzdə əks olunmuşdur. Əsəd bəy Azərbaycanda ilk dəfə türk dilində nəşr olunan "Əkinçi" qəzetinin 50-ci ildönümünü də unutmamış və "Ədəbiyyat dünyası" qəzetinin 04 iyun 1926-cı il tarixli "Şərqdən" başlıqlı bir

---

¹Der Litararische Welt, 1926-1933 sayıları kataloğu, Berlin Freier Universitesi Arşivi

məqaləsi ilə Azərbaycan mətbuatının 50-cı illiyini yad etmişdir.

Əsəd bəy qəzetlərdə nəşr olunan məqalələrində (Ziya Göybalp, Türk ədəbiyyatı, Kamal Paşa, Ənver Paşa, Yeni əlifba, Şərqi ənənələri kimi məqalələrində) tez-tez Türkiyədən bəhs edərək oradakı siyasi və ictimai inkişafı, dəyişmələri də yaxından təqib etmiş və bunu da, sanki, öz ölkəsindən bəhs edərmiş kimi avropalı oxuculara təqdim etmişdir.

Dissertasiyanın "**Əsəd bəyin "Ədəbiyyat dünyası" qəzetindəki məqalələri**" yarım fəslində Berlində həftəlik nəşr edilərək cümə günləri satışa təqdim edilən, səkkiz səhifədən ibarət olan və 20 qəpiyə satılan qəzetdəki məqalələri araşdırılır. Qəzetin redaktoru Villy Haasdır. Qəzetdə o dövrdə Alfred Doble, Berthold Brex, Valter Binyamin, Egon Ervin Kiş, Valeriu Marcu, Valter Mehring kimi Almaniyanın ən məşhur yazıçılarına rast gəlirdik. Əsəd bəyin ilk yazısı 4 İyun 1926-cı ildə "Şərqi" başlığı ilə ikinci səhifədə çap olunur. Kiçik yazıda "Malaziya və Azərbaycan"dakı qəzet müxbirliyi mövzusu ələ alınmışdır. Mövzu dar olduğu üçün görünür ki, məqalə diqqəti o qədər də cəlb etməmişdir.

İkinci yazısı birinci yazıdan bir həftə sonra, yəni 11 İyun 1926-cı ildə yenə ikinci səhifədə çap olunmuşdur. İkinci yazının başlığı "Ziya Göybalpın ölümü"dür. Bu yazı çox qısa bir yazı olmasına baxmayaraq, Əsəd bəyin özünə xas üslubunun ilk qiğılıcılarını göstərməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Yazı birinci yazıda olduğu kimi quru bir xəbər xüsusiyyətində deyildir.

11 yanvar 1929-cu ildə "Ədəbiyyat dünyası" qəzetində yazdığı "Yeni türk ədəbiyyatı" başlıklı yazıda həm türk qadın yazıçısı Suat Dərviş xanımı tanıtmış, həm də yeni türk ədəbiyyatı haqqında məlumat vermişdir. Məqalədə yeni türk ədəbiyyatı axını, 50 il əvvəl Abdülhaq Həmid və Ziya Göybalpın söyləri nəticəsində ərəb-fars təsirindən təmizlənməsi, indiki ədəbiyyat cərəyanlarında Avropa təsiri, xüsusilə fransız Franz Anatole təsiri məsələləri tədqiq edilir. Yazıda da göründüyü kimi, o, türk ədəbiyyatını çox yaxından təqib etmiş və bütün inkişaf mərhələləri haqqında məlumat vermişdir.

Əsəd bəyin türk ədəbiyyatı ilə birlikdə rus ədəbiyyatını da mükəmməl bilməsi, hətta rus müəlliflərinin həyatları, onların xarakterləri haqqında ətraflı məlumatlara sahib olması, o qarışıq dövrü nəzərə alsaq, həqiqətən də, çox təqdirəlayiqdir. Onun "Maksim Qorki 60 yaşında", "Fedin Berlində", "Şərqi Lenin əfsanəsi", "Korolenko 70 yaşında", "Tolstoydan hekayələr", "Trotski", "Bir dahinin ömründən bilinməyən bir səhifə" başlıklı məqalələrində oxucu üçün maraqlı məsələlərdən danışılır.

"Əsəd bəyin publisistikasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri" adlı

üçüncü fəslin "**Əsəd bəyin publisistikasında elmilik**" yarım-fəslində jurnalistika və publisistikanın incəliklərindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, "Jurnalistika - ədəbiyyatın tələsik janrıdır" (Arnould) fikri onun publisistikasının xarakterini yaxşı açır. Onun məqalələrinə baxdığımızda jurnalistlik həyatında yazının məqalə, müsahibə, tənqid, təqdimat, bioqrafiya kimi hər növündən istifadə etdiyini görürük. Əsəd bəyin publisistik yazılarının hamısında bu tərifi uyğun meyarlar vardır. Onun məqalələrini oxuduğumuzda izah etdiyi hadisəni tam olaraq bildiyi və ya araşdırdığını asanlıqla görə bilərik. Bu məqalələri aşağıdakı kimi təsnif etmək olar: gündəlik hadisələr və ya düşüncələrlə əlaqədar mövzular; mövzuları tərəfsiz bir şəkildə ələ almaq; düşüncəni ön plana almaq; dəyişik yönərdən incələmək; yazılanlara oxucunu inandırmaq; lətifə, hekayə, məsəl və ata sözlərindən faydalanmaq və s.

Avtobioqrafik kitabları ilə bərabər o, bioqrafik məqalələri də çox ustalıqla qələmə almışdır. Məsələn, "Şota Rustaveli", "Qoqol", "Şair Çingiz xan", "Ziya Göyalp", "Hindistanın müasir şairi İqbal", "Maksim Qorki 60 yaşında" və digər bioqrafik məqalələri bu janrda yazılmış ən gözəl örnəklərdəndir. Bu bioqrafik məqalələrdə yalnız quru bir təqdimat yoxdur. Həmin yazıçı və şairlər haqqında deyilənlər, onların qəribə və bilinməyən xüsusiyyətləri, əsərlərindəki müvəffəqiyyətli hissələr bacarıqlı yazıçı qələmi ilə analiz olunaraq yazılmışdır. O yazdığı bioqrafik məqalələrdəki təsvir məqamları da çox uğurludur. Bir cümlə ilə tanıtdığı şəxsiyyətin obrazını oxucunun gözləri önündə canlandırmağı bacarmışdır: "Həqiqətən də heç kim onun qədər acı çəkməmiş, tənqid edilməmiş və təhqirlərə məruz qalaraq Qorki (acı) adına bu qədər layiq olmamışdır. Onun yaşadığı ağrılar, etdiyi çətin səfərlər sanki xətt - xətt nəqş edilmişdir"¹

Üçüncü fəslin "**Əsəd bəyin məktubları**" yarım-fəslində yazıçının publisistikasında mühüm yer tutan məktublaşmalarına həsr edilib. Əsəd bəyin İtaliyada olarkən tanış olduğu və yüzlərlə məktub yazdığı Pima Andreae adlı qadındakı məktubları "Orientalist" kitabının müəllifi amerikalı jurnalist Tom Reiss ələ keçirmiş və çox təəssüf ki, hələ də nəşr etdirməmişdir. Bu vəziyyət Əsəd bəylə bağlı araşdırmaların natamamlığına səbəb olur. Çünki "Orientalist" kitabında bəzi məqamlarını oxuya bildiyimiz bu məktublarda Əsəd bəyin həm həyatından parçalar, həm fikirləri, həm də əsərləri haqqında məlumatlar vardır. Tom Reissə görə,

---

¹ Der Litararische Welt, 1926-1933 sayıları kataloğu, Berlin Freier Universitesi Arşivi

Əsəd bəy 1939-ci ildən 1942-ci ilə qədər Pima Andreaeya 300 məktub yazmışdır¹.

“Orientalist” kitabında bəzi parçaları verilmiş məktublarda gördüyümüz kimi Əsəd bəy qürbət diyarda tapdığı isti bir dostluğa sığınmış kimi bütün daxili dünyasını bu məktublarla dostuna açmışdır. Doğumunu, 15 yaşına qədər yaşadığı yurdunu, yurduna olan həsrətini, qürbətdəki çətinliklərini, ağrılarını məktub vasitəsilə dostuna yazmışdır. Yazılmış 300 məktub onun az qala bütün keçmişini işıqlandırır və gələcək ümidləri, xəyalları üçün də işarələr verir.

Əsəd bəy Pima Andreadan başqa ən yaxın dostlarından Baron Ömər Ehrenfelsə, onun xanımı L.Ehrenfelsə, naşirlərinə, Amerikadakı qələm yoldaşı Vieckə xüsusi məktublar yazmışdır. Bu məktublarda əsasən həyatının son dövrlərindəki ağrılarından və yoxsulluqlardan, şikayətlənmələrindən söz açan və kitablarından da bəhs edən Əsəd bəy (onların əksəriyyəti əlyazmasıdır) ən az bir səhifəlik məktublar yazmışdır.

Əsəd bəy 21 iyun 1938-ci ildə Pozitanoda dostu Ömər Ehrenfelsə hər zamankı kimi sevgili Ömər ("Lieber Ömər") deyər müraciət etmir, "Qoca Ömər" deyər yazır. Ona uzun müddətdir yaza bilmədiyini, olduğu yerdə hər şeyin qarışıq olduğunu, Vyanadan viza alıb ora getmək istədiyini, lakin ala bilmədiyini yazır. Sonra dayəsi Şults xanımın onun yanında olduğunu xəbərini verir. Sağlığından da bəhs edir və yeriyişinin düzəldiyi müjdəsini verir. O, Ömərdən onun yanına gəlib gəlməyəcəyini soruşur.

Əsəd bəyin Prof. G.Höppün arxivində olan məktublarının arasında "Qurban Səid xanıma" yazılmış bir məktub da vardır. Adı keçən məktub 1938-ci ilin sentyabrının 14-də yazılmışdır. Məktub çox səmimi bir cümlə ilə başlayır: "Sevgili Seide Xanım!". Məktubdan məlum olur ki, burada adı keçən Səidə xanım dostu Ömər Ehrenfelsin xanımı baronessa E.Ehrenfeldir.

"Nəticə"də dissertasiyanın əsas müddəaları ümumiləşdirilir və göstərilir ki, M.Əsəd bəy romanları, bioqrafik kitabları, məqalələri ilə Azərbaycan muhacirət ədəbiyyatının Avropadakı ən böyük nümayəndələrindən biridir. Yalnız ədəbiyyat sahəsində deyil, bu böyük yazıçı ölkələr, ideologiyalar, neft, tarix, folklor sahələrində də məqalələr və kitablar yazmışdır. Buna baxmayaraq bu günə qədər onun haqqında aparılan tədqiqatlarda tərcümeyi- halı bilərəkdən və məqsədsiz şəkildə təhrif edilmiş, öz həyatı haqqında özünün yazdıqlarına etibar edilməmiş və

---

¹ Reiss T. Oryantalist, İstanbul, İletişim Yayıncılık 2009, s. 462

sanki Əsəd bəy üçün hər kəs öz prizmalarından bir bioqrafiya yazmışdır. Onun milliyyəti, gəldiyi ölkə və yazdıqları mövzular tədqiqatçılar tərəfindən həmişə şübhə altında və mübahisəli bir şəkildə sərh olunmuşdur. Əsəd bəy daha çox Azərbaycan və Avropada, “Şərqdə neft və qan”, “Stalin”, “Məhəmməd Rza şah” kitabları və Qurban Səid təxəllüsü ilə çap olunan “Əli və Nino”, “İstanbullu qız” romanları ilə tanınmışdır.

Dissertasiyada M.Əsəd bəyin publisistikası alman mətbuatı və ədəbi mühiti kontekstində araşdırılmış, mövzu, problematika, elmilik və s. problemlər baxımından tədqiq edilmişdir. Araşdırmaçıların bir qisiminin yazıcının yaradıcılığına və şəxsiyyətinə, tərcümeyi-halında olan səhv və qərəzli yanaşmalar təkzibedilməz faktlarla üzə çıxarılmışdır. Beləliklə, dissertasiyada Qurban Səid adı ilə dünyanı dolaşan “Əli və Nino” romanının müəllifi olması və onun Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olduğu bir daha təsdiq edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı tezis, konfrans materialları və məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Essad Bey und die Deutsche Presse // Referans (Almanca) Zeitschrift für Kunst, Literatur und Philosophie Mai-Juni 2013 Köln, Almaniya, s. 14-15
2. Berlinde Bir Kültür Abidesi: Kurban Said // Rreferans, 2013, mayıs-haziran, s. 42-44
3. Mehemed Esed Beyin “Həyat hekayəm” makaləsinə bir baxış // Yom. Türk dünyası medeniyet dergisi, İstanbul, 2011, №23, s. 69-71
4. Məhəmməd Əsəd bəy və Azərbaycan // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Naxçıvan: Qeyrət, 2013, №1 (52), s.50-52
5. Əsəd bəy və Rza şah əsəri // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Naxçıvan: Qeyrət, 2014, №5 (61), s. 55-59
6. Əsəd bəy və Şərq - Qərb // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Naxçıvan: Qeyrət, 2014, №1 (57), s. 97-100
7. "Əli və Nino" romanında baş qəhrəmanlar // Ulduz, May 2014, № (5), s. 33-36
8. Alman mətbuatında Əsəd bəy və Walter Laqueurın “Əsəd bəy” məqaləsi // Azərbaycan, 2014, № 5, s. 177-178
9. Əsəd bəy və Gürcüstan / Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəplərarası elmi məqalələr məcmuəsi. 2014, № 2, s. 148-152
10. Qafqazda eşq və evlilik // AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar elmlər. Bakı: 2014 №11, s. 94-97

11. Əsəd bəy və almanca məqalələri / Konya Selçuk Universiteti, III Beynəlmiləl türk sənətləri, tarixi və folkloru konfransı. 2014, 20-26 sentyabr, Hindistan, s. 471-476

ORHAN ARAS LATIF OGLU

LITERARY PERSONALITY AND PUBLICISM OF ASAD BAY

Summary

It is known that after the collapse of the Soviet Union and after gaining its independence of Azerbaijan the view to the history of literature changed and explored from new position. At the same time the themes that could not be touched in the Soviet period has been revised. Among these topics the literature of repression and emigration it may be mentioned specifically. There were such immigration representatives which their creativity was not included in the migration literature or very little was explored about them. One of them is Muhammad Asad Bay.

One of the factor stipulating the urgency of the theme is that M.Asad's only "Ali and Nino" novel has been told, but his other works and articles not been analyzed.

In the "Preface" of the dissertation the urgency of the issue, the object of the study, goals and objectives, theoretical and methodological foundations are determined and the scientific novelty and scientific and practical importance of the research is classified.

In this research work the main purpose is to investigate Azerbaijan writer and journalist, Asad Bay's publicism, who was well known by name "Asad Bay", also "Gurban Said" and was author of 15 books.

In the first chapter of dissertation consisted of four sections **“Asad Bay’s literary personality and creativity”** is investigated the most important moments of Asad Bay’s life. In the half chapter of **“Asad Bay’s biography”** according to publicist’s Azerbaijani and German archive documents is investigated the biography which has not explored yet.

In the second half chapter of dissertation **“Gurban Said’s literary personality”** is investigated the “Gurban Said” pseudonym which Asad Bay used it in his famous works “Ali and Nino” and “The Girl from Istanbul” published in “Tall” publishing house, Vienna, in 1937.

In the half chapter of dissertation **“Asad Bay’s artistic creativity”** is explored the writer’s novels. It is noted that Asad Bay wrote three novels by name Gurban Said.

In the half chapter of dissertation **“Asad Bay’s biographical works”**, writer’s works by name “Stalin”, “Muhammad”, “Reza Shah” and “Second Nicolay” is characterized as a literary biography.

In the half chapter **“Asad bay and German Press”** of second chapter **“Asad Bay’s publicism”** of dissertation is investigated publicist’s articles published in German press. The important part of his writings was published in the “World of Literature” (Die Litararische Welt) newspaper, which was famous as a newspaper of literature in Berlin, in 1920.

In the half chapter of dissertation **“Asad Bay’s articles in the newspaper “The world of Literature”** is investigated the articles published weekly and sold on Friday in Berlin. He knew the Turkish and Russian literature perfect and had detailed information about the life of Russian authors and their characters. This is indeed estimable.

In the half chapter **“The scientific character of Asad Bay’s publicism”** of chapter **“The mastery features of Asad Bay’s publicism”** deals with the fineness of journalism and publicism. There is a criterion in accordance with this definition in all journalistic writings of Asad Bay.

The half chapter **“Asad Bay’s letters”** of the third chapter has been dedicated to the correspondences that had important place in Asad Bay’s publicism.

In the “Result” the main provisions of the dissertation is generalized and displayed that Muhammad Asad Bay is one of the biggest representatives of Azerbaijani migration literature in Europe with his novels, biographical books and articles.

Орхан Арас Ляtif оглу
ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ПУБЛИЦИСТИКА АСАД
БЕЯ
Резюме

После распада СССР и завоевания Азербайджаном своей независимости изменился взгляд на его историю литературы, начавшуюся изучаться с новых позиций. Были заново рассмотрены темы, казавшиеся в советское время бесспорными. Среди них особо можно выделить тему репрессий и эмигрантскую литературу. Некоторые представители эмигрантской литературы не были в неё включены или же их творчество было мало исследовано. К ним относится и Мохаммед Асад Бей.

Актуальность данной темы обусловлена также тем, что имя Мохаммеда Асад Бея до настоящего времени связывали только с романом «Али и Нино», другие же его произведения и статьи к исследованию не привлекались.

Во «**Вступлении**» диссертации определены актуальность темы, объект, цель и задачи, теоретические и методологические основы, научная новизна и её научно-практическое значение. Основной целью работы является исследование публицистики азербайджанского писателя и журналиста Асад Бея, автора 15 книг, известного во всём мире под именами «Асад Бей» и «Гурбан Саид».

В первой главе **«Творческая деятельность Асад Бей»**, состоящей из четырёх разделов, исследуются знаменательные периоды жизни Мохаммеда Асад Бей. В первом разделе **«Биография Асад Бей»** к исследованию привлечены найденные в Азербайджане и Германии малоизвестные архивные материалы о биографии публициста.

Во втором разделе под названием **«Творческая сущность Гурбана Саида»** к определённым выводам приводит исследование изданных Асад Беем в 1937 году в Вене, в типографии «Tall», романов «Али и Нино» и «Девушка из Стамбула» под псевдонимом «Гурбан Саид».

В разделе **«Художественное творчество Асад Бей»** исследуются романы писателя и отмечается, что под псевдонимом «Гурбан Саид» им было написано три романа.

В разделе **«Биографические произведения Асад Бей»** говорится, что писатель-публицист характеризовал свои произведения «Сталин», «Мохаммед», «Рза-шах», «Николай II» как художественно-биографические.

Во второй главе – **«Публицистика Асад Бей»** – в разделе под названием «Асад Бей и немецкая печать» впервые исследуются статьи, изданные в немецкой печати в первые годы творчества публициста. Большая часть статей была опубликована в издававшемся в 1920-е годы в Берлине известном литературном издании «Литературный мир» (Die Litararische Welt).

В разделе **«Статьи Асад Бей в газете «Литературный мир»** изучаются статьи, напечатанные в издававшемся в Берлине и выходившем каждую пятницу еженедельнике, состоявшем из 8 страниц. Положительным фактором диссертации являются сведения об обширных познаниях Асад Бей помимо турецкой, также и русской литературы в это непростое время, даже о жизни и характерах русских авторов.

В главе под названием **«Художественные особенности публицистики Асад Бей»** в разделе **«Научность публицистики Асад Бей»** говорится о тонкостях журналистики и публицистики и о том, что во всех публицистических трудах Асад Бей есть эти особенности.

Раздел **«Письма Асад Бей»** третьей главы диссертации посвящён переписке, занимающей большое место в публицистике Асад Бей.

В **«Заключении»** обобщаются основные положения диссертации и делается вывод, что своими романами, биографическими произведениями и статьями Асад Бей заслуживает признания как один из самых ярких представителей азербайджанской эмигрантской

литературы в Европе.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
НАХИЧЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

**ЛИТЕРАТУРНАЯ ЛИЧНОСТЬ И ПУБЛИЦИСТИКА
АСАД БЕКА**

**5716.01 – Азербайджанская литература
5718.01 – Мировая литература**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

НАХЧЫВАН - 2015